

TAKUD JA PAKLAD¹

VILJA OJA

Annotatsioon. Kiutaimede töötlemisel eraldatud lühikeste kiudude ja puitunud osakeste segu nimetatakse kirjakeeles ja põhjaeesti murretes *takkudeks*, lõuna- eesti murretes *pakaldeks*. Ropsitakke märgivad põhjaeesti murretes *ropsi-* või *ropstakud*, roogetakud, *eisted* ja *eietakud*, lõunaeesti murretes *raba-* ja *lemm-*tüvest moodustatud sõnad ning *rehike* või *rehikpakla*. Hõreda harjaga sugedes saadakse *otstakud*, mille murdenimetused lähtuvad sõnast *ots*. Tiheda harja alt tulevaid takke on põhjaeestlased nimetanud sõnadega *peentakud* vms, *ihurooge-* ja *ihutakud* ning *lagijad* ehk *lagijatakud*, lõunaeestlased *laas-* ehk *laasikpakla*, *laasiku* vms, *suikatsõ* (*pakla*) ning *ladviku* ehk *ladvaotsigu*.

Võtmesõnad: takk, pakal, ropsitakud, sugetakud, takunimetuste levikukaardid, eesti murded

Sissejuhatus

Lina või kanepi töötlemisel eraldatud lühikeste kiudude ja puitunud osakeste segu on *takk*, murdekeeles ka *pakal*. Mõlemaid sõnu kasutatakse enamasti mitmuse vormis. Takke on mitut sorti ja üldnimetustele lisaks on olemas muud, kitsama tähendusega nimetused. Kui kirjakeelsed nimetused leiame hõlpsasti sõnaraamatutest, siis murdesõnad, nagu *lagijad*, *roopjad*, *laasiku*, *raviku*, *reh(i)ke*, jäävad paljudele arusaamatuks. Järgnev ülevaade, kus käsitletakse takunimetuste tähendusi ja levikut, peaks asjasse selgust tooma. Lisatud on viited sõnade päritolule ning sarnastele nimetustele teistes läänemeresoome keeltes. Algmaterjal pärineb Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivist (EMSUKA), soomekeelne võrdlusaines Soome murrete sõnaarhiivist (SMSA), kuid arvesse on võetud ka läänemeresoome keelettase jaoks kogutud ainek. (Materjali keerukuse ja keeliti ilmnevate suurte erinevuste tõttu jäeti see atlasest kaardistamata.) Näidetes on kasutatud lihtsustatud murdetranskriptsiooni. Enne

---

¹ Uurimistööd on rahastanud SF0050037s10 ja ETF9367.

nimetustesse süvenemist selgitan lühidalt takkude saamist, kirjeldades vanaaegset kiutaimede töötlemise protsessi.

1. Kuidas takke saadi

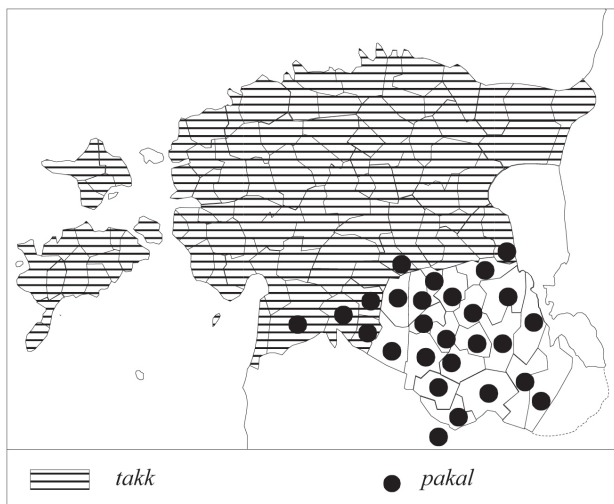
Kanepist tegid eestlased peamiselt köisi ja võrgunööri. Kangakudumiseks kasutati lina, mistõttu seda kasvatati tunduvalt rohkem kui kanepit. Takkude eraldamise menetlus on mõlema kiutaimede puhul põhimõtteliselt sama, kuid lina töödeldi peenema kiu saamiseks põhjalikumalt ja nii tekkis eri sorti linatakke samuti rohkem. Seepärast on järgneva käsitluse aluseks linatöötlemine. Kõige usinamalt tegeldi linakasvatusega Lõuna-Eestis ja Läänemaal Vigala ümbruses, kus linamüügiga teeniti suur osa talu sissetulekust (ERL: 139; Manninen 1933: 130–142). Nendest piirkondadest on ka sellealast sõnavara kirja pandud enam kui mujalt.

Põlva keelejuht on linatöötlemise protsessi väljendanud ühe lausega: *linnu kakutass, `suitass, `leotadass, `laotadass, kuivatadass, kõüdetäss `punda, rabatass, kammitass* (EMSUKA). Igaks juhuks seletan selle kirjakeeles veidi pikemalt lahti. Lina kitkuti põllul käsitsi, seoti peodesse ning laoti hakkidesse. Hakkidest veeti linapeod kokku ja eemaldati kraasiga ehk raatsiga kuprad. Seda tegevust on Võrumaal kohati nimetatud ka sugemiseks, nt *`Suiiti kuku? otsast maha?* Kan (KVVE: 13). Varred pandi üheks kuni kolmeks nädalaks likku, misjärel laotati väljale tahele ja viidi sealt hiljem rehetuppa partele kuivama. Kuivanud linadel kolgiti ehk lõugutati luud (puitunud osad) kiudude küljest lahti. Purustatud linaluud eraldati kiududest ropsimõõgaga ropsides ja saadi esimesed, jämedad takud. Järgnes linade harjamine (ehk sugemine) ja kammimine, mille käigus eraldus järjest peenemaid takke (vt nt Ränk 1995: 102–103; ERL: 139–141). Laias laastus eristatakse kaht sorti takke: ropsi- ja sugetakud. Tegelikult tekib sugetakke olenevalt linaharja tihedusest omakorda mitut sorti. Siinses käsitluses on nimetused jagatud sisu järgi esmalt kolmeks: üldnimetused, ropsitakud, sugetakud, ning viimane rühm omakorda kolmeks: otstakud, keskmised takud ja peentakud.

2. Üldnimetused

Sõnad *takk* ja *pakal* märgivad igasugust takku, ent kummalgi neist on murretes oma kindel levila. Põhjaeesti murretes on üldlevinud *takk* (pl *takud*, *takod*, *tagud*, R *takkud*), lõunaeesti murretes *pakal* (*pakal*, *pakõl*, *pakl*, pl *pakla*, *pakla*?, *pakle*, *paklõ*?). Põhja- ja lõunaeesti murrete piirialal esinevad *takk* ja *pakal* paralleelselt (vt kaart 1). Harilikult tarvitatakse neid sõnu mitmuse vormis. Põhjuseks on ilmselt see, et takud moodustuvad paljudest linakiutükkidest. Ainsuse kuju kohtame sageli liitsõnade esiosana, nt *takukoonal*, *takunöör*. Lähisugukeeltes on kumbagi nimetust kasutatud vähesel määral: *takku* isuri, vadja ja mõnes soome murdes (Kullaa, Ulvila, Pori, Suoniemi, Pyhantä, Kallivere) ning *pakli* läänevadja murdes. Sõna *takku* märgib laiemalt põhjapoolsetes läänemeresoome keeltes sagris karva ja villa, sassis juukseid, heina vms ning seda ongi peetud noomeni algupärasemaks tähenduseks (EEW: 3054–3055; Saareste 1924: 23). Sõnatüve seostatakse verbidega *takerduma*, *takistama* jms (SKES: 1209; SSA 3: 259). Eesti *pakal* on läti laen (< lt *pakula*, *pakuls*, pl *pakulas*; Vaba 1997: 148). Vadja läänemurdesse on *pakli* tulnud vene keelest (< vn *пакля*), kus see on samuti balti päritoluga (< leedu *pākulos*; Vasmer 3: 189).

Kaart 1. Taku üldnimetused eesti murretes

Takust kedratud lõnga, sellest kootud kangast ja niisugusest kangast tehtud tooteid iseloomustavad *ne-* ja *kas-*liitelised adjektiivid *takune* eP (S L ka *takne*), *takukas* Kse JMd Trm Kod ja *paklane* eL (V -õ), *pakline* Saa Hls Krk San Har Plv. Näiteks *Siss`anti neile kaits`paklast amet ja kaits`paari`paklasi`pükse* Pst (Tanning 1961: 180). Kui sooviti täpsustada, kas jutt käib lina- või kanepitakust, lisati asjakohane täiendsõna, nt *lina`pakla?* Krl; *Leimed ma kedrasi kanepitaksed* Kaa. Üldnimetused on ka eri takusorte tähistavate liitnimetuste põhisõnaks (vt osad 3 ja 4).

3. Ropsitakud

Kõige jämedamad takud tekkisid, nagu öeldud, puitunud osakeste eraldamisel lõugutatud linadest. Seda tööd tehti varem käsitsi suure noa taolise puust tööriistaga, ropsimõõgaga pekstes või rapsides, hiljem linavurri abil. Kui taheti saada kvaliteetsemat lina, eelistati siiski käsitsitööd, sest linavurriga kippus kiud sassi minema. Ropsimõõka ja sellega töötamist väljendavad murdeti eri sõnad ning selle tõttu on ka saadud takke isemoodi nimetatud. Mõnikord on öeldud lihtsalt *jämedad takud* eP, *jämetakk* Tõs, *jämme`pakla* Trv, *suureлуу takk* Vig, ent need pole nimetused, vaid pigem seletused. Liitnimetused täiendsõnaga *jäme-* väljendavad peale ropsitakkude ka hõreda harjaga töödeldud sugetakke (vt osa 4). Ropsitakke kasutati ehitusel tihendus- ja soojustusmaterjalina ning neist keerutati nõöri ja kooti kotiriet (Ränk 1995: 207; ERL: 287). Otstarbe järgi ongi ropsitakke vahel nimetatud sõnaga *eietakud* Juu Koe (< *eie`takune nõör*; vt EMS I: 618) või *kotitakud* Mär. Viimast liitsõna on ühtlasi kasutatud jämedate sugetakkude kohta (vt osa 4.2).

Kirjakeeles tuntud nimetus *ropsitakud* on Wiedemanni sõnaraamatus (1973: 974) esitatud märksõna *rops* artiklis koos viitega eesti murdevas-tele *roogetakud*. Põhjaeesti murretes on nii genitiivse kui ka nominatiivse täiendosaga liitsõnu: *ropsitakud* S (~ *ropse-* Põi Muh) Kse Hää Saa, kohati K (KJn ka *ropsi`paklad*) IPõ; *ropstakud* R (-*takkud*, -*tagud*) Kei JJn Kad VJg I (vt kaart 2). Verb *ropsima* arvatakse tulenevat onomatopöast (< *rops*) ja sama tüvega tuletisi leidub kõigis läänemeresoome keeltes, kuid mitte linatöötlusprotsessi väljendavate sõnadena (EEW: 2543–2544; SKES: 840; SSA 3: 93).

Läänemurdeline sõna linaropsimise kohta on *rookima*. Selleks tööks kasutatavat riista märgib nimetus *rooge-* või *rookemõõk* ja saadud takke

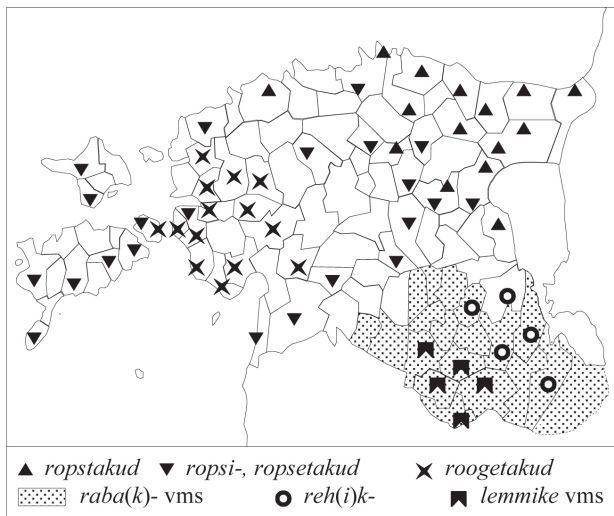
roogetakud Muh LÄ PÄPÖ või *roogetakud* Tõs. Verb *rookima* esineb eesti keeles põhiliselt kahes tähenduses: 'puhastama (millestki)' ja 'peksma, kloppima' (EKSS 4: 876). Murdekeelsed tähendused 'linu ropsima' ja 'nahka parkima' seostuvad sisuliselt viimasega (EMSUKA; Wiedemann 1973: 976–977). Läänemeresoome *rookima/ruokkia* arvatakse olevat germaani päritolu, vrd muinaspõhja *rōkian, kasks *rōken* (EEW: 2532–2533; SKES: 871–872; SSA 3: 106). Tähenduses 'linu ropsima' pole seda sõna olemasolevate teadete kohaselt lähisugukeeltes kasutatud.

Põhjaeestikeelse *ropsima* ja *rookima* vaste lõunaeesti murdeis on *rabama* ning tööriist on *rapai*. Samast tüvest on tulnud takunimetused *rabaaludse* (*pakla*, -a[?]) Rõn Har Lut, *rabakalo|sõ*, -ssõ, -dsõ (*pakla*[?]) Urv Rõu Vas Se, *rabak pakla* Plv, *rabik pakla* (-e) San Krl, *rabik|u*, -a, -e, -õ Kam San (~ *rabake*) Kan Urv Har, *rapikõ* San Rääp, *ravi|ku*, -gu, -ke Krk Hel T (kaardil 2 on näidatud *raba*-tüvest tulnud nimetuste üldlevik). Näiteks *Rabamise man`saiva rabakalodsõp`pakla*[?] Se (KVVE: 301); *ravike olli nuu`pakla*, *mes`linnu rabaden rabajaga maha`pešti* Nõo; *Rabaten`saadi rabike* (~ *rabake* ~ *rabiku*), *noist tetä midagi es saa* San (EMSUKA). Verbi *rabada/ravata* tuntakse eesti keeles ja lähisugukeeltes tähenduses 'lüüa, peksta (viljavihke terade eraldamiseks)'. Päritolult peetakse seda deskriptiivsõnaks ja seostatakse kahtlemisi verbiga *raputama*, kuid selle kohta on esitatud ka laenuetümoloogia: < germ *draban, vrd gooti (*ga-*)*draban* 'lüüa, peksta' (EEW: 2372–2373; Koivulehto 1974: 121–122; SSA 3: 57).

Selle kõrval on Lõuna-Eestis kasutatud kitsama levikuga nimetusi. Tartu ja Võru murdeala idatiival esineb *rehik* pl *rehike* (*rehke*[?], *rehke*[?]) Võn Kam Krl Rääp Se; *rehik pakl|ad* (-a[?]) Võn Plv, nt *rehke`omma rabakalodsõp`pakla*[?] Se. Andrus Saareste (vt Albert Saareste 1924: 233) on avaldanud kahtlust sõna tähenduse suhtes. Wiedemanni sõnaraamatus (1973: 947) leidub peale substantiivi ka adjektiiv *rehkine* 'paha, vilets (taku kohta)'. Noomeni aluseks olev verb *rehkmä* on tuntud lõunaeesti murretes tähenduses 'peksma, materdama jms'. Päritolult peetakse seda läänemeresoome deskriptiivtüveks ja ühendatakse soome verbiga *rehkiä*, vepsa *rehkta*, karjala *riehkie* jms (EEW: 2445; SKES: 756; SSA 3: 59).

Võru murde lääneosa ja Sangaste keelejuhtide sõnul saadi ropsimise tulemusel *lemmike* vms, pl *lemmi|ke* (-ke[?], -ge[?], -kä, -kä[?]) San Urv Krl (~ -kõ[?], *lemminge*) Har Rõu. Samast tüvest võiks olla tulnud mulgi- ja tartumurdeline *lemmel* pl *lemle(d)* M (Pst ~ *lem(b)le paklad*) Puh Kam

Kaart 2. Ropsitakkude nimetused eesti murretes

Ote ning *lemme* pl *lemmed* Koe ja Vil. Nende sõnade tähendus varieerub (vt ka EMS V: 91, 93). Osa näiteid räägib selgelt ropsitakkudest, nt *lemmikä`õlli nu kõgõ`õelaba`paklõ* Urv; *rabaja aludsõ`pakla om lemminge* Krl, teine osa linaluudest, linapurust või -ebemetest, nt *lina`lemmed on`kõikse peenem udu takk* Koe (EMSUKA). Mõnest kirjapanekust tähendus ei selgu, nt San *rabavuse lemmike*. Wiedemanni (1973: 486) järgi on *lina lemmed* ja Mulgi *leml*, *lina lemlid`linaluud`*, aga sõna *lemmik* pl *lemmike* tähenduseks on antud 'ropsitakud'.

Keskmurdes on mitmes tähenduses kasutatud sõna *eisted* (pl) Jür Koe Ksi Plt: 1. kiupuru, ebe, helves; 2a. linaseemneaganad, 2b. ropsitakud, nt *eisted on nied, mis takkudest`välä puistatakse* Jür; *eisted on vad ropsi takud, mis lina`ropsimisega maha jäävad* Koe (EMS I: 636). Wiedemann (1973: 89) annab *eiste* pl *eisted* = ebe, ebemed. Üksikud teated on järgmiste ropsitaku nimetuste kohta: *roopjad* (> *roopjased`takused`*), *roopjatakud* Kod ja *luised* (< *luu*) ~ *ropstagud* Vai.

4. Sugetakud

Ropsitud linu töödeldi linaharjaga² ehk soeti kaks või kolm korda, esmalt hõreda, pärast tiheda harjaga ning sellest olenevalt saadi ka kaht või kolme sorti takke. Sugemisel tekkivaid takke on kirjakeeles nimetatud *sugetakkudeks* (EKSS 5: 341; ÕS 2006: 869). Kõigis läänemeresoome keeltes väljendab noomen *suga/suka* (hobuse) kammim vms ja *suge*-tüveline verb mõistet 'harjama, kammima', ent tähenduse 'linaharjaga töötlemata' kohta lähisugukeeltest teateid pole. Sama tüvega sõnu leidub ka teistes Uurali keeltes ja selle tüve juured ulatuvad indoiraani keeltesse, vrd nt sanskriti *sūka* 'aganad, ogad, seaharjased vms', avaari *sūkā-* 'oga, okas, astel', vanaindia *śūka-* 'sõkal, agan' (SSA 3: 209). Samamoodi nagu eesti keeles *suga* kasutatakse läti keeles sõna *suka* tähenduses '(hobuse)suga' ja leedu keeles sõna *šūkos* 'linahari'. Julius Mägiste ei pea tõenäoliseks, et läänemeresoome *suga* oleks balti keeltest laenatud, kuid arvab, et leedu-läti noomen võib olla läänemeresoome keeltest semasioloogiliselt mõjutatud (EEW: 2892–2893).

Eesti murretes tarvitatakse *sugema*-verbist moodustatud takunime-tusi suhteliselt vähe: *sugitakud* KuuK Trm; *soetakud* Vig Aud PJg Juu; *sugemise (-mese) takud* Emm Lai; *suikatsõ* ('pakla) Kan Urv Vas Rääp Se Lut. Tähenduse poolest ei ole need identsed. Põhjaeesti murretes on sel viisil tähistatud üldmõistet – linadest sugemisel saadavaid takke (nt *soetakud, mis soetakse, otsmised ja peened takud* Juu), Võru murde *suikatsõ* on aga peentaku nimetus (vt osa 4.3). Tavaliselt väljendavad soetud takke murdekeeles üldnimetuse asemel konkreetseid takusorte märkivad nimetused (vt osad 4.1–4.3). Võrdluseks olgu lisatud, et soomekeelsed sugetakkude nimetused lähtuvad *harja*-tüvest: *harjeet, harja|rohtimet, harja(n)|tappurat*.

Erisuguse kvaliteediga sugetakkudest kedrati jämedamat ja peenemat lõnga, millest kooti kangast meeste tööpükste, naiste särgialaste ja muude jämedakoeliste esemete valmistamiseks (Ränk 1995: 207; ERL: 287). Näiteks Tarvastu keelejuht jutustas: *Mitmat`muudu`lõnga`kedrāti,`jämet`ja`peenikest. Edimese`otsast`suituse,`nii`olive`jämme,`nii`kedrāti`koti*

² Linahari oli u 70–80 cm pikkune laud, mille kummaski otsas asetses neljakandiline 3–5 cm pikkuste metallpiidega pesa, üks hõredam, teine tihedam. Oli ka ühe pesaga linaharju. Neist linapeosid läbi tõmmates eraldati kiududest takud (ERL: 139; Ränk 1995: 102).

lõngasse. Nii olive `jämme `pakla justku vana `jorkama. Mis peenema `pakla, neist kedrati peenemat `lõnga, `koeti jälle peenemase kottesse (Tanning 1961: 191).

4.1. Otstakud

Hõreda harjaga sugemisel saadud takkude kirjakeelne nimetus on *otstakud* (EKSS 3: 858; ÕS 1999: 539). Murretes on *ots*-sõnast moodustatud nime- tused hästi tuntud. Esineb nii nimetavalise kui ka omastavalise täiendosaga liitnimetusi, mille põhisõnaks on taku üldnimetus (tavaliselt mitmuse vormis): pl *ots|takud* (-*takod*) Mar Hää Saa Jür Amb Koe VMr VJg Plt KJn, -*tagud* või -*takkud* R; *õts|takud* I, -*takkud* Lüg; *ots|`pakla(d)* (-*e*, -*a*<sup>?</sup>) Saa Vil Trv Hls Krk Ote Har Röp; *otsa|takud* Jäm Khk Pöi Muh Emm Mär Vig Kse Var Tõs Aud (*otse*-) PJg Hää Juu Äks, *õtsa*- Iis; *otsa|`pakla* Nõo.

Peale selle on murdekeeles (eriti Lõuna-Eestis) levinud *ots*-tüvelised tuletised: *otsik* > *õtsikud* (pl) KJn, *otsi|ku* (*`pakla*) Trv Krk (-*gu*) Hel Puh (-*kud*), -*ke(t)* Ran, -*kõ* San; *otsik`pakla* (-*a*[?], -*e*, -*õ*[?]) Krk Nõo San (~ *õtsk*) Krl Plv, nt *`Pakla puistati vardaga ärä ja mähiiti `kuutslide, iks otsikpakla erälde* (Keem 1995: 97); *otsikane* > *õtsikatsõ`pakla*<sup>?</sup> Urv Plv Vas Se; *õtskatse* (-*dsõ*) *`pakla* (-*a*[?]) Kam Urv Vas Se, nt *Edimält tõmmate läbi hõrrõ haära, siss `saiva õtskatsõ<sup>p</sup> `pakla*[?] Se (KVVE: 301); *otsmine* > *otsmised takud* Lai; *otsmene takk* Juu; *otsmane* > *otsmased (takud)* KuuK, *otsmatsõ`pakla*<sup>?</sup> Kan, nt *otsmatsõ`pakla` omma nuu*<sup>?</sup>, *mis edimätsesest haarast omma läbi `suitu, `otsmatsõ`pakla` omma hõelamba*[?] Kan (EMSUKA). Sõnast *otsik* moodustatud *ne*-tuletisi *otsikine* Krk San, *otsiklene* Hää, *otsikne* pl *otsiksed* Hää Saa on kasutatud nii substantiivina tähenduses 'otstakk' kui ka adjektiivina 'otstakune'.

Nimetused *otstakud*, *otsiku`pakla* jms tähistavad harilikult esimesel sugemisel saadud jämedaid sugetakke ning järgmis(t)el sugemis(t)el eraldunud takud kannavad muud nime, nt Trv *otsiku`pakla ja laasiku`pakla* (vt osad 4.2, 4.3). Üks Karksi murraku keelejuht seevastu on *otsi- kute* hulgas eristanud jämedamaid ja peenemaid takke, nt *nii otsa raksi, nii om otsiku; tüve otsigu (tüviku -gu) saave koti lõimess, ladva otsigu (ladviku -gu) saave koti koess* Krk. Selle järgi võiks *otsiku* siin märkida sama üldmõistet, mis kirjakeeles *sugetakud* (vt osa 4). Eesti murretest nimetuse *tüviku/tüvigu* kohta rohkem teateid pole, *ladviku* tähistab aga peentakku (vt osa 4.3). Soome murretes esinevad samade nimetamis-

motiividega sõnad, ent vastupidises tähenduses: *latviaiset*, *latvarohtimet*, *latvatappurat* vms on 'harjamisel saadud kõige jämedamad takud' ning *tüve-* või *tüvitappurat* 'peenemad takud', nt Alahärmä *latvatappurat karkeita* 'jämedad', *tüvitappurat hienompia* 'ilusamad, peenemad' (SMSA). Hõreda harjaga sugedes tekkinud takkude kohta on eestlased öelnud ka lihtsalt *jämedaharjatakud* Kul, *jämedarja takod* Mar, *jäme-arjatakud* Muh või *jämedamad takud* VNg, mille sisu on enamasti arusaadav, ent need pole nimetused, vaid seletused.

4.2. Keskmised takud

Kui sooviti saada hästi hea kvaliteediga lina, soeti kiude kolm korda. Sel juhul ei nimetatud teisel sugemisel saadud takke peentakkudeks nagu kahekordse sugemise puhul, vaid lähtuti mõistest 'keskmine, vahepealne'. Näiteks *sugemese takud*, *kolm `sorti – otsa takud*, *kesmesed takud*, *peeniksed takud* PJg; *Oksiksed*, *kesstakud ja peeniksed takud* Hää; *õtstakku `suetasse sõreda arjaga*, *kesktakku `tihkemä puale piäl* Kod; Jämajast on kirja pandud *vahelised takud*. Kirderannikumurde idaosas ja idamurdes väljendab keskmisi takke liitsõna täiendosaga *lõim-* (Vai *loim-*). Nagu nimetus osutab, valmistati sellest lõimelõnga (nt *kesktakuss kedräsimä ükspidike lõime ja käe käteräte lõime* Kod), kuid keskmisest takust ketrati ka jämeda kanga koelõnga (nt *kesstakud `soetaks `kesmese arja pääl*, *vanasti `koeti neist püksikangast ja nõude käterätikusi* Hää).

Keskmiste takkude eesti- ja soomekeelsed nimetused on üsna sarnased, vrd sm *keskiäiset*, *keski-*, *keskiäis-* või *kesku|rohtimet* jms; *väliäiset*, *väli|tappurat*, *-harjeet*, *-rohtimet*; *loimet* ja *loimi|rohtimet* (SMS 6: 877, 880; SMSA). Eesti Nõo-murdeline *koti `pakla* ja Järva-Jaani *jämedad takud* on kirjeldavat laadi ühendid. Täiendsõnu *koti-* ja *jämedad* kohtame nii ropsitakkude kui ka otstakkude nimetustes (vt osad 3 ja 4.1). Näiteks Järva-Jaani lauses *takud sai kolmes `järkus `suetud: kofitakud, jämedad takud ja `piened takud* tähistab sõna *kofitakud* hoopis esimesi sugetakke ehk otstakke.

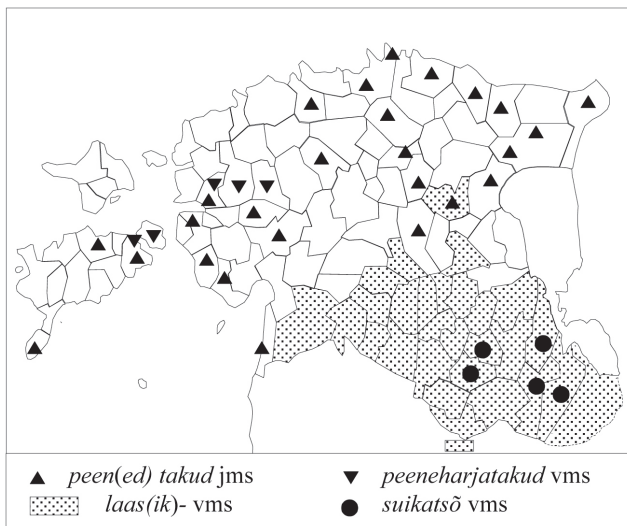
4.3. Peentakud

Olenemata sellest, kas sugemisi oli kaks või kolm, nimetati viimaseid takke paljudes põhjaeesti murrakutes peenteks või peene harja takkudeks:

ʼpeen(ed) (ʼpiened) takud R (tagud v takkud) Jäm Kse Juu KuuK JJn Koe; peeniks(ed) takud Krj Pöi Mar Tõs PJg Hää Lai Plt; peenikse ʼpakle Krk; peen- (pien) takk, -takud Var Tõs Jür Amb Iis Trm, -takud Lüg; peene arja takud Pöi Muh Kul Mär Vig; peeniks(e) arja (peenikarja) takod Mar (kaart 3). Soome murretes esineb sama täiendsõnaga nimetus *pienet rohtimet* ja viimase tähendusvaste *pikku|rohtimet* (soome *pieni* = *pikku* ʼväikeʼ).

Lõunaeeesti murdes ning selle naabruses märgivad peentakke *laas*-tüvest moodustatud nimetused (hrl mitm): *laaštakud* Äks Lai KJn; *laas-pakal* Saa Vil Hls Krk Ote Har; *laasik(pakal)* M TLä Krl Har Lei (-ž-), *laašk-* Võn Kam Rõn San Har Plv Röp (nt *peräst tulliva laasik ʼpakla ehk laasiku* Nõo). Sageli on tarvitatud *ne*-tuletisi, peamiselt omadussõna funktsioonis: *laasikene* või ʼlaaškene (pakal) Saa Nõo Võn Kam Rõn (nt *sugida tuleb ʼoškene (pakal) enne ja ʼlaaškene (pakal) perän* Kam); *laasikine* (lõng) Krk; *laasikanõ* või *laaškanõ (pakal)* V (nt ʼlaaškatsõ ʼpaklaʼ *ommaʼ ilosaʼ, tõsõst harast ʼsuiituʼ* Kan), Lei pl *laažiklõdzõ* (vt EMS IV: 769–771, 773). Noomenit seostatakse verbiga *laasima* ʼpuutüvelt oksti eemaldamaʼ; murdes ka ʼoksti või lehti variseda laskmaʼ (EEW: 1193). Sõnatüve päritolu ei ole selge.

Kaart 3. Peentakude nimetusi

Võru murdes (Kan Urv Vas Ráp Se Lut) käibib paralleelnimetus `suikatsõ (*pakla*), nt `suikatsõ `pakla<sup>2</sup> omma laasikadsõ `pakla², nuu pařemba `pakla² Urv. Karksi murrakus on peentaku kohta öeldud *ladva otsigu* ja *ladviku* (-gu) pl < *latv* (vt ka osa 4.1), nt *ladvikise* 'peentest takkudest' *lõnga*, *ladvikitest tett* Krk (EMS IV: 796–797). Analoogiline nimetus märgib teisel sugemisel eraldunud takku keskvepsa murdes Järvenküläs: *ladvez* (g *ladvesen*) < *ladv* 'latv'.

Põhja-Eestist on üksikteated sõnade *ihutakud* (nt *ihu takud*, *nee on paramad*, *otsatakud on vaesemad* Khk) ja *ihuroogetakud* kohta (nt *ihuroogetakud oo ilusad* 'peened, need`tehti`eñni koti`kanga kueks Mär (EMS I: 888). Soome murretes märgib *iho* muu hulgas linakiude ja kõige peenemaid takke. Takunimetustena kasutatakse ka tuletisi, nagu *ihokaiset*, *ihonaiset*, *ihorohtimet*, *ihokaisrohdimet* (SMS 4: 728–732). Üksnes Kodavere murrakust on kirja pandud noomenid *lagijad*, *lagijatakud*, *lagijalinatakk* 'peentakk' (nt *lagijad one piänike takk*, *kõege piänem takk*) ning *lagijane* 'peentakune' (nt *lagijased lõngad*) (EMS IV: 808). Parima kvaliteediga takkudest kedrati sageli koelõnga lihtsama kanga jaoks, millest valmistati näiteks särgialaseid, käterätte, linu ja väiksemaid kotte.

Kokkuvõtteks

Takkude üldnimetus on põhjaeesti murretes *takk*, lõunaeesti murretes *pakal*. Enamasti kasutatakse kõiki nimetusi mitmuse vormis. Kõige jämedamaid, ropsimisel eralduvaid takke nimetatakse põhjaeesti murretes *ropsi*- või *ropstakkudeks* (< *rops*), läänemurdes *roogetakkudeks* (< *rookima*). Lõunaeesti murretes on valdavaks verbist *rabama* 'ropsima' lähtunud nimetused, nagu *rabaalutse*, *rabakpakla*, *rapikõ*, *raviku*. Samas tähenduses kasutatakse Kagu-Eestis sõnu *rehike* ja *rehikpakla* ning *lemmike* vms.

Kirjakeelse üldnimetuse *sugetakud* asemel eelistatakse murretes konkreetset takusorti märkivaid sõnu. Sugetakke eristati sugemiskordade alusel kaht või kolme sorti. Esimesel sugemisel hõreda harjaga eraldusid *otstakud*. Murdekeelsetes liitnimetustes on esikomponent *ots* kas nominaatiivi või genitiivi vormis. Peale nende leidub nimetuste hulgas rida tuletisi nimisõnast *ots*, nagu *otsiku*, *otsikatse*, *otsmased*. Kolme sugemise korral olid teised takud *kesk*- ehk *keskmised* või *vahetakud*. Viimasel sugemisel saadi *peentakud*. Peentakke tähistatakse põhjaeesti murretes tavaliselt liitnimetusega, mille täiendsõnaks on adjektiiv *peen* või *peenike*, nagu

peened takud, peeneharjatakud. Lõunaeesti murretes on laialt levinud *laas*-tüvelised nimetused *laas(ik)pakla, laasiku* vms. Selle kõrval on Võru murdes peentakke nimetatud *suikatsõ* (*pakla*). Mõne takunimetuse kohta on üksikteateid, mille alusel üldistusi teha ei sõanda.

Lähisugukeelte sõnadega ühiseid nimetusi on eesti murretes vähe. Isuri ja vadja keeles ning mõnes soome murdes esineb üldnimetus *takut* ning läänevadja murdes *pakli*. Soome murretes leidub sama täiendsõnaga peentaku nimetusi nagu eesti murretes: *pienet rohtimet* ja *ihorohtimet*. Keskmisel sugemiskorral saadud takke märkivatel eesti ja soome sõnadel on ühesugused nimetamismotiivid: 'keskmine', 'vahe(pealne)' ning 'löim'. Eesti Karksi murrakus on jämedaid sugetakke nimetatud *tüviku/tüvigu* ning peentakke *ladviku*, aga soome murretes kasutatakse samadest noomenitest lähtuvaid takunimetusi vastupidises tähenduses: *latvatappurat* vms on 'kõige jämedamad sugetakud' ning *tüve-* või *tüvitappurat* 'peened takud'. Samamoodi kui eesti sõna märgib vepsa *ladvez* peenemaid takke.

Kirjandus

- EEW** = Julius Mägiste 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch. I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat. 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletus-sõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Lange-mets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat. I–V, 1994–2011. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Instituut / Eesti Keele Sihtasutus.
- ERL** = Gea Troska, Ants Viires, Ellen Karu, Lauri Vahtre, Igor Tõnurist 2000. Eesti rahvakultuuri leksikon. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Koost. ja toim. Ants Viires. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Keem, Hella 1995**. Tartumaa saja-aastaste jutud. Toim. Aldi Sepp. (= Valimik korrespondentide murdetekste 5.) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- Koivulehto, Jorma 1974**. Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. – Virittäjä 78, 111–127.
- KVVE** = Kuiss vanal Võromaal eleti. 2005. Toim. Helju Kaal, Mari Must, Eevi Ross. (= Valimik korrespondentide murdetekste VI.) Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn: Emakeele Selts.

- Manninen, Ilmari 1933.** Die Sachkultur Estlands. II. (= Õpetatud Eesti Seltsi eritoimetused II.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts.
- Ränk, Arvi 1995.** Eesti etnograafiasõnaraamat. Tallinn: Õie Ränk.
- Saareste, Albert 1924.** Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes. I. Analüüs 60 kaardi ja 1 skeemiga. Résumé: Du sectionnement lexicologique dans les patois estoniens. I. Analyse avec 60 cartes et 1 esquisse schématique (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis. B VI, 1.) Tartu.
- SKES** = Erkki Itkonen, Yrjö H. Toivonen, Aulis J. Joki 1955–1981. Suomen kielen etymologinen sanakirja. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. 4, 1994; 6, 1999. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Painatuskeskus/Edita.
- SSA** = Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja. 1–3, 1992–2000. Päätoim. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Tanning, Salme 1961.** Mulgi murdetekstid. Toim. Aili Univere. (= Eesti murded 1.) Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vaba, Lembit 1997.** Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Tallinn/Tampere: Eesti Keele Sihtasutus, Tampereen Yliopisto.
- Vasmer** = Макс Фасмер 1986–1987. Этимологический словарь русского языка: в четырех томах. Изд. 2-е, стер. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Под редакцией и с предисловием проф. Б. А. Ларина. Москва: Прогресс.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973.** Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1999** = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toim. Tiiu Erelt. Koost. Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik, Tiiu Erelt. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÕS 2006** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toim. Tiiu Erelt. Koost. Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Sõnavarakogud

EMSUKA = Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv

SMSA = Soome murrete sõnaarhiiv

Estonian words for 'tow'

Vilja Oja

In standard Estonian and in North Estonian dialects the coarse and broken part of fibre plants (flax, hemp) separated from the finer part is called *takud*, the South-Estonian counterpart being *paklad*. In addition, there are special terms for tow of different qualities. The coarse tow produced by scutching braked flax is called *ropsitakud* or *ropstakud* (< *rops* 'swinging') in standard Estonian and in most North-Estonian dialects, *roogetakud* (< *rookima* dial. 'to swingle') in the Western dialect, and in some parts of the North Estonian Central dialect area *eisted* or *eietakud* are used. The South Estonian terms are *rabakpakla*, *rapikõ*, *raviku* etc. (< *rabama* 'to swingle, to scutch') and *rehikpakla* or *rehike* in south-eastern Estonia. In some cases scutched tow is referred to with a *lemm*-stem noun, e.g. *lemmike*.

The scutched fibre was hackled two or three times, thus producing *sugetakud* 'hackled tow'. Starting with wide teeth, coarse tow – Est. *otstakud* were separated, while the following application of fine teeth produced fine tow – Est. *peentakud*. Most of the dialectal names of the first fraction, such as *otsatakud*, *otsiku* etc., originate in the noun *ots* 'end'. Fine tow has been called *peentakud* or *peeneharjatakud* in northern Estonia, plus a few single reports of *ihutakud*, *ihuroogetakud* and *lagijad* or *lagijatakud*. The South-Estonian dialect and some neighbouring subdialects use the terms *laaspakla* or *laasikpakla*, *laasiku* etc., while *suikatsõ* (*pakla*) are used in the Võru dialect and *ladviku* or *ladvaotsigu* in the Karksi subdialect. In the case of triple hackling the separation of fine tow was preceded by an intermediate phase producing a middle fraction called *kesktakud* (< *kesk*(*mine*) 'middle') or *vahetakud* (< *vah*(*pealne*) 'intermediate').

Only a few terms are shared with other Finnic languages. The North-Estonian general term *takk* 'tow' occurs in the Ingrian and Votic languages and in some Finnish dialects. The South-Estonian general term *pakal* is a Latvian loan while its Votic counterpart *pakli* comes from Russian. Closest to Finnish are the Estonian terms for the middle fraction.

Keywords: *takk* 'tow', *pakal* 'tow', *ropsitakud* 'scutched tow', *sugetakud* 'hackled tow', areal maps of tow names, Estonian dialects

Vilja Oja
keeleajaloo ja -teaduse osakond
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
Vilja.Oja@eki.ee